

КАТЕГОРІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ»

У статті здійснено категорійний аналіз поняття «дослідницька компетентність учителя» на основі огляду психолого-педагогічної літератури; окреслено підходи до трактування поняття «дослідницька компетентність учителя»; визначено та схарактеризовано структурні компоненти дослідницької компетентності вчителя, зокрема, науково-дослідну діяльність, дослідницькі вміння (інтелектуальні та практичні), дослідницькі здатності.

Ключові слова. компетентнісна парадигма освіти, дослідницька компетентність учителя, науково-дослідна діяльність, дослідницькі вміння, дослідницькі здатності.

Постановка проблеми. Завдання, що стоять перед освітньою системою України, визначені в таких законодавчих актах та концепціях, як Закон України про загальну середню освіту, Проект Концепції розвитку освіти на період 2015–2025 років, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Закон України «Про вищу освіту», Проект положення про післядипломну освіту, проект «Нова школа» тощо. Їх реалізація передбачає пошук нової парадигми розвитку освіти, яка акцентує увагу на інноваційності й неперервності освіти [11], сприяє реалізації компетентнісного підходу, забезпечує підготовку конкурентоспроможного фахівця, який проявляє готовність до професійного зростання, соціальної та професійної мобільності й високо результативної роботи за фахом [10, 369].

Сучасна людина з вищою освітою має вміти не лише ставити ціль, генерувати ідеї і знаходити сенси, а й шукати рішення виходу з екстремальних ситуацій. Ураховуючи ключову роль науки в сучасному суспільстві, особливої ваги набуває дослідницька діяльність, яка змінює освітні вектори на створення знань, а не їх відтворення.

На сьогодні існує соціальний запит на вчителів, які не надають готову суму знань, а формують і розвивають компетентності, що в свою чергу вимагає від учительського загалу гнучкості й мобільності, навичок дослідницької діяльності. Учитель-дослідник швидко адаптує професійну майстерність до змінного середовища існування, що не можливо без цілеспрямованого розвитку особистісної дослідницької компетентності, сформованої в системі вищої освіти. А оскільки наука XXI століття поліморфна, у ній існує велика кількість як підтверджених, так і альтернативних концепцій

і теорій, то гостро постає питання критеріїв відбору дослідницьких досягнень у якості знань, вартих викладання в підручниках. Саме в цьому постійному виборі полягає «навантаженість» на вчителя, що вимагає розвитку дослідницької компетентності. Проте, у науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення дослідницької компетентності вчителя, як і не визначено єдиної структури дослідницької компетентності.

Аналіз останніх досліджень. Включенню компетентнісної моделі в існуючу освітню модель присвячені наукові праці В. А. Болотова, В. В. Серікова, Л. Н. Боголюбова та І. О. Зимньої, серед вітчизняних науковців – Ю. Д. Бойчука, В. І. Бондара, О. А. Дубасенюк, М. Б. Євтуха, С. М. Мартиненко, Н. Г. Ничкало, О. В. Овчарук, О. І. Пометуна, О. Я. Савченко, С. О. Сисоевої та ін. Реалізація компетентнісного підходу та основні проблеми цього процесу розглядають О. М. Бабенко, Н. М. Бібік, О. Г. Бермус, Т. Г. Браже, Л. В. Бурчак, І. Б. Васильєв, Л. Ващенко, О. С. Заблоцька, Є. Ф. Зеєр, І. Ф. Ісаєв, В. Ю. Кричевський, Н. В. Кузьміна, М. І. Лук'янова, А. К. Маркова, А. І. Міщенко, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, А. В. Степанюк, В. Ю. Стрельников, Л. З. Тархан, Н. Н. Чайченко, Є. Н. Шиянов та ін. Наукові студії В. В. Оніпко, Л. П. Вішнікіної, О. В. Тімець, О. М. Топузова, Ю. М. Краснобокого, Ю. П. Шапрана присвячені компетентнісній парадигмі професійної підготовки вчителів природничих спеціальностей. Процес формування дослідницької компетентності в системі підготовки майбутніх учителів з різних спеціальностей досліджують М. В. Золочевська, О. М. Спірін, О. В. Співаковський, М. В. Архипова, А. В. Пригодій, М. Е. Фролова, М. С. Головань, О. М. Токарчук, С. А. Раков, В. Д. Шарко та ін. Підготовка вчителя-дослідника розкрита в роботах С. С. Балашової, М. Б. Євтуха, І. В. Каташинської. Однак, незважаючи на значну кількість науково-педагогічних досліджень з питань дослідницької компетентності, існує велика кількість трактувань цього поняття, ми вбачаємо необхідність аналізу дефініції в науковій літературі, та визначення структури дослідницької компетентності вчителя. Для вирішення поставленої в статті мети були задіяні такі **методи досліджень**: аналіз, синтез – при визначенні структурних компонентів поняття дослідницької компетентності; узагальнення та систематизація – при опрацюванні законодавчої бази та літературних джерел вітчизняних і зарубіжних авторів.

Мета статті полягає в аналізі наукових джерел для уточнення трактування поняття «дослідницька компетентність учителя» та структури дослідницької компетентності.

Виклад основного матеріалу. У науково-педагогічній літературі контексти розгляду дослідницької компетентності відрізняються. Частина науковців розглядає дефініцію як складову професійної (В. А. Адольф, А. А. Деркач, В. С. Лазарєв), інша – як інтегральну характеристику особисті (О. І. Пометун, О. В. Овчарук, І. О. Зимняя, А. В. Багачук, М. Б. Шашкіна).

У науковій праці І. О. Зимньої «Ключові компетентності як результативно-цільова основа компетентнісного підходу в освіті» серед десяти основних компетенцій автор виділяє групу компетенцій, що належать до діяльності людини. Це компетенція пізнавальної діяльності: постановка та вирішення пізнавальних задач; нестандартні рішення, проблемні ситуації – їх створення й вирішення; продуктивне та репродуктивне пізнання, дослідження та інтелектуальна діяльність; серед засобів діяльності: планування, проектування, моделювання, прогнозування, дослідницька діяльність, мобільність – через орієнтацію в різних видах діяльності; пошук, перетворення, видачу інформації тощо [7, 24]. Зимня стверджує, що проявляючись в поведінці та діяльності людини, ці компетенції стають особистісними якостями – компетентностями, що включають когнітивну, мотиваційну, змістову, регуляторну складову, своє відношення, досвід.

Різні підходи до трактування дослідницької компетентності не виключають один одного, хоча нами визначена тенденція до поліпшення та вдосконалення подальших трактувань на основі попередніх. Проте, більшість авторів включають у структуру поняття дослідницької компетентності не лише когнітивну складову, а й систему ціннісних орієнтацій, поведінку, а це, у свою чергу, розмежовує такі поняття, як дослідницька діяльність, науково-дослідна робота та дослідницька компетентність.

Опрацювавши інформаційні джерела, нами було систематизовано визначення поняття дослідницької компетентності авторів різних наукових студій за останні роки, де прослідковується еволюція розвитку поняття (див. табл. 1).

Таблиця 1

Автор	Основа	Визначення
О. А. Ушаков	ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ	«...інтегральна якість особистості, що виражається в готовності і здатності до самостійного пошуку вирішення нових проблем і творчого перетворення дійсності на основі сукупності особистісно усвідомлених знань, умінь, навичок, способів діяльності і ціннісних установок» [14, 26]
М. С. Головань		«Інтегративна якість особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості й виявляється в готовності і здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності» [4, 61]
Л. В. Бурчак		«...якість, що проявляється в потребі особистості володіти методологією наукової творчості; умінні спостерігати й аналізувати, висовувати гіпотези щодо вирішення дискусійних питань; виконувати дослідницьку роботу; умінні проводити педагогічні дослідження, організовувати учнівський

		експеримент; узагальнювати та передбачати наслідки дослідницької діяльності» [2, 6]
Н. В. Осипова		«... якість, що проявляється в потребі особистості володіти методологією наукової творчості; умінні спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези щодо вирішення професійно-орієнтованих задач; виконувати дослідницьку роботу; умінні проводити наукові дослідження, організовувати експеримент; узагальнювати й передбачати наслідки дослідницької діяльності у процесі навчання у ВНЗ та в подальшій професійній діяльності. Йдеться не лише про відповідні знання й елементарні дослідницькі вміння, а і про мотиваційний компонент, внутрішню потребу особистості в дослідницькій діяльності» [12, 151]
О. В. Норкіна	ПРОЦЕС, ВИД ДІЯЛЬНОСТІ	«...процес цілеспрямованого, закономірного розвитку навичок і вмінь цілепокладання й цілевиконання в дослідницькій діяльності» [9, 131]
Б. О. Грудинін		«Специфічний вид діяльності, який використовує навчальне дослідження як головний засіб досягнення освітнього результату» [6, 188]
Л. І. Бондаренко	ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ	«Цілісна, інтегративна властивість особистості, що поєднує в собі знання, уміння, науковий досвід, особистісні цінності та якості (креативність, творче мислення, уяву, спостережливість) дослідника й виявляється в готовності ефективно здійснювати власну дослідницьку діяльність і здатності організовувати продуктивну науково-дослідну роботу ...» [1, 8]
Л. А. Голуб	ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ	«Невід'ємний компонент загальної і професійної освіченості як характеристика особистості педагога, що володіє вміннями і способами дослідницької діяльності на рівні технології в цілях пошуку знання для вирішення освітніх проблем, побудови освітнього процесу» [5, 11]
О. А. Козирева		«...характеристика, що передбачає володіння вміннями та способами дослідницької діяльності на рівні технології з метою пошуку знань для вирішення освітніх проблем, побудови освітнього процесу відповідно до цілей сучасної освіти... бажаного результату» [8, 49]
О. В. Васильєва		«Якісна характеристика особистості вчителя, яка проявляється в свідомій готовності вчителя здійснювати активну дослідницьку діяльність, і обумовлена компонентами: когнітивним, ціннісно-особистісним, перетворювальним, тобто здібністю здійснювати перехід від процесуальної до творчої діяльності, прагненням саморозвитку і вдосконалення в професії педагога» [3, 40]

Порівняльна характеристика таблиці наводить на висновок, що визначення поняття дослідницької компетентності дуже різняться. За твердженням М. С. Голованя, з яким ми погоджуємося, не можливо

прирівняти розуміння дослідницької компетентності до характеристики, адже характеристика – лише опис певних характерних рис [4, 57]. Визначення Л. В. Бурчак чітко конкретизує елементи дослідницької компетентності щодо вчителів хімії, таким чином визначення автора може бути використане для вчителів природничих дисциплін. Риси поліфункціональності, універсальності й багатовимірності присутні у визначенні Л. І. Бондаренко. На потребах особистості, стійкій мотивації до саморозвитку акцентує Н. В. Осипова, таким чином мотиваційну складову, додаючи до когнітивної. О. В. Норкіна визначає дослідницьку компетентність як процес цілеспрямованого розвитку, цілепокладання та цілевиконання. Аналізуючи психологічну та педагогічну літературу, можна схарактеризувати дослідницьку компетентність як якість особистості, що інтегрує в собі дослідницькі знання, уміння й навички і невід’ємно пов’язана з ірраціональним компонентом (інтуїція, уява, натхнення). В основі такі категорії – дослідницька діяльність, теоретичні і практичні дослідницькі вміння (рис. 1). Чітко обґрунтовує структурні компоненти дослідницької компетентності як такі, що мають співпадати з компонентами дослідницької діяльності В. О. Сластьонін [13, 93], указуючи на єдність теоретичних та практичних дослідницьких умінь як складову моделі дослідницької компетентності вчителя. Погоджуємося з думкою науковця та робимо висновок то про те, що науково-дослідна робота, що є ядром дослідницької компетентності, являє собою особливий вид інтелектуальної діяльності із обов’язковою творчою складовою.

У вищих навчальних закладах майбутні вчителі отримують спеціальні знання та вміння дослідницької діяльності. А цілеспрямований їх розвиток, через дослідницьку діяльність наукового характеру, через пояснення явищ та процесів, установлення логічних зв’язків, обґрунтування фактів за допомогою наукових методів, проектування й конструювання створюють необхідні умови вчителю-досліднику.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Дослідницьку компетентність учителя слід розглядати як якість особистості, що інтегрує в собі дослідницькі знання, уміння та навички і невід’ємно пов’язана з ірраціональним компонентом, ядром якої є дослідницька діяльність, теоретичні й практичні дослідницькі вміння. Самим суб’єктом дослідницька компетентність вчителя має розглядатись як педагогічна цінність. Лише при чіткому усвідомленні сенсу і значення дослідницької компетентності вчитель самостійно опрацьовуючи інформацію може вийти на дослідження та опрацювання нового знання. Цей процес можливий за ініціативності, стійкої мотивації, свідомому підході, коли дослідництво проявляється у відношенні до дійсності, до себе, до учнів.

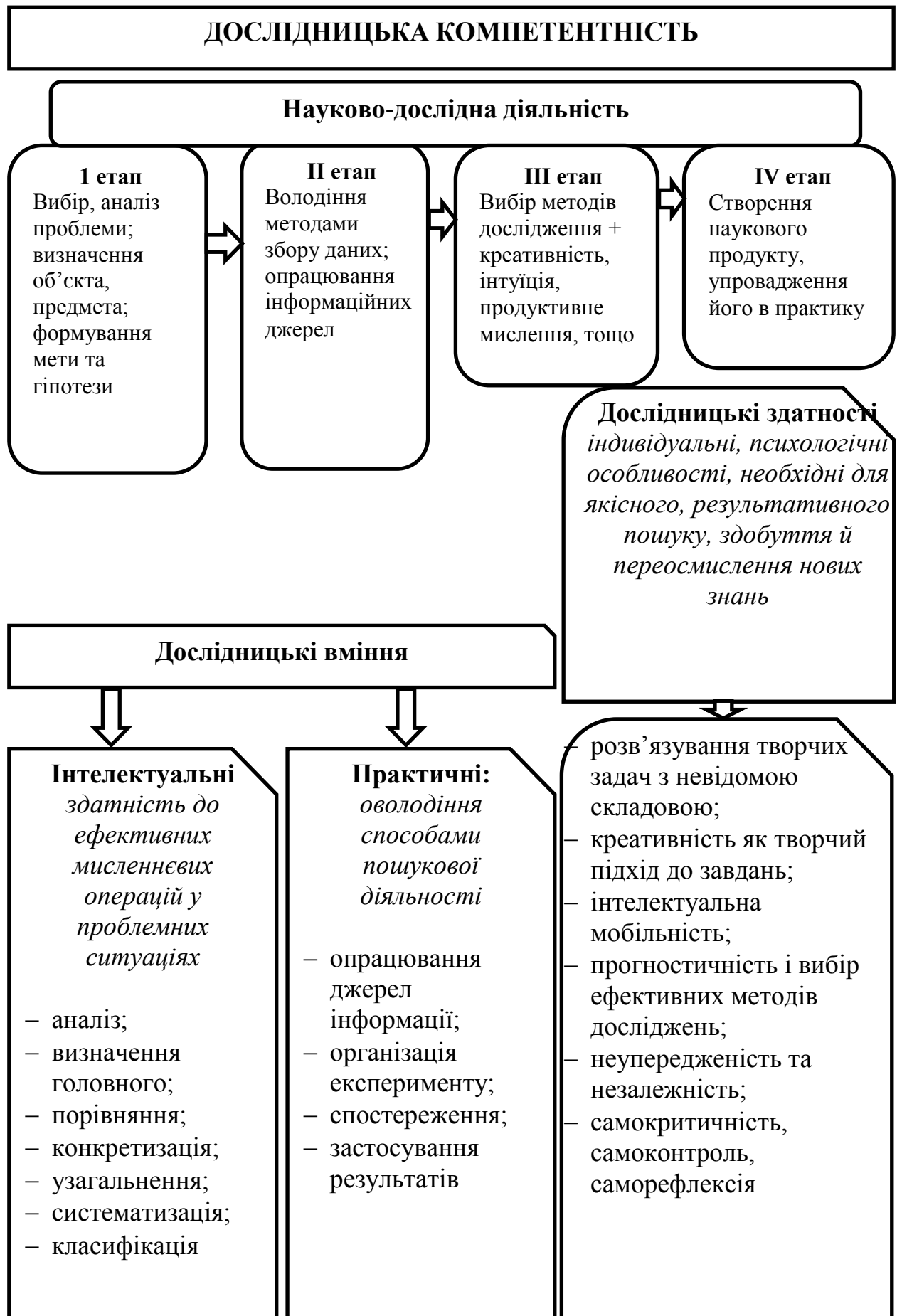

Рис. 1. Категоріальна структура дослідницької компетентності вчителя

Перспективою подальших наукових розвідок вбачаємо пошук шляхів розвитку дослідницької компетентності в системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Л. І. Формування дослідницької компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів в умовах магістратури : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. І. Бондаренко. – Старобільськ, 2015. – 20 с.
2. Бурчак Л. В. Формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя хімії в системі вищої освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. В. Бурчак. – Полтава, 2011. – 20 с.
3. Васильева Е. В. Формирование исследовательской компетентности учителя : методологический подход / Е. В. Васильева // Вес-к Челябинского гос. пед. ун-та. – 2014. – Вып. 4. – С. 33–41.
4. Головань М. С. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетеність» / М. С. Головань, В. В. Яценко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : НМетАУ. – Вип. VII. – 2012. – С. 55–62.
5. Голубь Л. А. Через исследовательскую деятельность – к качеству образовательного результата / Л. А. Голубь // Традиции и инновации в образовании. – Ижевск : Из-во ИПК и ПРО УР. – 2006. – С. 9–13.
6. Грудинін Б. О. Педагогічна модель розвитку дослідницької компетентності старшокласників у процесі навчання фізики / Б. О. Грудинін // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія педагогічна. – 2015. – С. 187–191. – Режим доступу : <http://journals.uran.ua/index.php/2307-4507/article/view/69572/64847>
7. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004. – С. 40.
8. Козырева О. А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия / О. А. Козырева // Стандарты и мониторинг в образовании. – Научно-издательский центр ИНФРА-М. – 2004. – Вып. 32. – С. 48–51.
9. Норкіна О. В. Післядипломна освіта як дієвий чинник розвитку дослідницької компетентності сучасного педагога / О. В. Норкіна // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / Херсон. акад. неперервної освіти. – Херсон : [б.в.], 2013. – Вип. 20. – С. 130–134.
10. Огієнко О. І. Пріоритет особистісно-орієнтованих технологій навчання у парадигмі сучасної освіти / О. І. Огієнко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Сум ДПУ імені А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – С. 27–34.
11. Огієнко О. І. Теоретичні засади інноваційної педагогічної освіти / О. І. Огієнко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 37. – С. 147–151.
12. Осипова Н. В. Модель формування дослідницької компетентності у майбутніх інженерів-програмістів / Н. В. Осипова, М. О. Вінник, Ю. Г. Тарасіч // Інформаційні технології в освіті. – 2014. – Вип. 20. – С. 150–159. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2014_20_16
13. Слостенін В. А. Педагогика : Инновационная деятельность / В. А. Слостенін, Л. С. Подімова. – М. : НЧП «Издательство Магистр», 1997. – 224 с.
14. Ушаков А. А. Развитие исследовательской компетентности учащихся общеобразовательной школы в условиях профильного обучения : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. А. Ушаков. – Майкоп, 2008. – 26 с.

REFERENCES

1. Bondarenko, L. I. (2015). *Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv vyshchikh navchalnykh zakladiv v umovakh mahistratury* [Formation of research competence of teachers of higher education institutions in terms of postgraduate study]. (PhD thesis abstract). Starobilsk.
2. Burchak, L. V. (2011). *Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnioho vchytelia khimii v systemi vyshchoi osvity* [Formation of research competence of the future teachers of chemistry in higher education] (PhD thesis abstract). Poltava.
3. Vasilieva, E. V. (2014). *Formirovaniie issledovatel'skoi kompetentnosti uchitel'ia: metodologicheskii podkhod* [Formation of teacher's research competencies: methodological approach]. *Ves-k Cheliabinskoho hos. ped. un-ta*, 4, 33–41. (In Russian).
4. Holovan, M. S. (2012). *Sutnist ta zmist poniattia "doslidnytska kompetentnist"* [The essence and meaning of "research competence"]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vishchii shkoli*, No. VII, 55–62. Kryvyi Rih: NmetAU.
5. Holub, L. A. (2006). *Cherez issledovatel'skuiu deiatelnost – k kachestvu obrazovatel'nogo rezultata* [Through research activities – to the quality of learning outcomes]. Izhevsk: Iz-vo IPK i PRO UR. (In Russian).
6. Hrudynin, B. O. (2015). *Pedahohichna model rozvytku doslidnytskoi kompetentnosti starshoklasnykiv u protsesi navchannia fizyky* [Educational research competence model of senior pupils in teaching physics]. *Zb. nauk. pr. Kamianets-Podil'skoho nats. un-tu im. Ivana Ohienka. Seriia pedahohichna*, 187–191. – Retrieved from: <http://journals.urau.ua/index.php/2307-4507/article/view/69572/64847> (In Ukrainian).
7. Zimniaia, I. A. (2004). *Kliuchevyie kompetentsii kak rezultativno-tselevaia osnova kompetentnosnogo podkhoda v obrazovanii. Avtorskaia versiia* [Key competences as the basis for efficiently-targeted basis of competence approach in education. Author's version]. M. (In Russian).
8. Kozyreva, O. A. (2004). *Kompetentnost sovremennoho uchitel'ia: sovremennaia problema opredeleniia poniatiia* [The competence of the modern teacher: the modern problem of definition]. *Standarty i monitoring v obrazovanii*, 32, 48–51. (In Russian).
9. Norkina, O. V. (2013). *Pisliadyplomna osvita yak diievyi chynnyk rozvytku doslidnytskoi kompetentnosti suchasnoho pedahoha* [Postgraduate education as an effective factor in the development of research competence of the modern teacher]. *Pedahohichniy almanakh*, 20, 130–134. Kherson.
10. Ohienko, O. I. (1999). *Priorytet osobystisno-orientovanykh tekhnolohii navchannia u paradyhmi suchasnoi osvity* [Priority-centered learning technologies in the paradigm of modern education]. *Pedahohichni nauky*, (pp. 27–34). SumDPU imeni A. S. Makarenka, Sumy.
11. Ohienko, O. I. (2013). *Teoretychni zasady innovatsiinoi pedahohichnoi osvity* [The theoretical basis of innovative teacher education]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 37, 147–151.
12. Osipova, N. V. (2014). *Model formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti u maibutnikh inzheneriv-prohramistiv* [Model research competence formation of the future software engineers]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti*, 20, 150–159. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2014_20_16 (In Ukrainian).
13. Slastenin, V. A. (1997). *Pedahohika: Innovatsionnaia deiatelnost* [Education: Innovation activities]. M.: NChP "Izdatel'stvo Mahistr". (In Russian).
14. Ushakov, A. A. (2008). *Razvitiie issledovatel'skoi kompetentnosti uchashchikhsia obshcheobrazovatel'noi shkoly v usloviakh profil'nogo obucheniia* [Development of research

competence of the pupils of a comprehensive school in the conditions of profile training].
Maikop. (In Russian).

РЕЗЮМЕ

Панасюра Анна. Категориальный анализ понятия «исследовательская компетентность учителя».

В статье сделан категориальный анализ понятия «исследовательская компетентность учителя» в разрезе обработки психолого-педагогической литературы, очерчены подходы к определению понятия «исследовательская компетентность учителя; определены и охарактеризованы структурные компоненты исследовательской компетентности учителя, а именно – научно-исследовательская работа, исследовательские умения, исследовательские навыки.

Ключевые слова: компетентностная парадигма образования, исследовательская компетентность учителя, научно-исследовательская деятельность, исследовательские умения, исследовательские навыки.

SUMMARY

Panasiura Anna. Category apparatus of the definition “teacher’s research competence”.

The author studied the different approaches to the definition of research competence. Different authors give different explanations in this concept. Laws of Ukraine basically have competence. Without the development the teacher will not be able to give students a quality education.

Science is developing very rapidly, and the modern teacher has to learn new things. He/she must have knowledge, skills, and form motivation for scientific research and apply in practice. The term of research competence is not mutually exclusive, but complementary. And most scientists emit not only knowledge and skills in the structure but also the cognitive part, the system of values, attitudes, and behavior. This research competence is different from the research work.

Having studied the psychological and pedagogical literature, we concluded that the research competence is the quality of the individual, which combines research knowledge, skills, and is connected with an irrational component. Intuition, imagination, thinking outside the box is always included in the research competence. And they should coincide with the components of the research activities. There are important intellectual skills of the teacher, such as the analysis, definition of the main concept, comparison, generalization, systematization and classification. As well as practical – information processing, organization of the experiment, observation, and further usage of the results.

In addition to intellectual and practical research skills, this competence includes the ability to research, such as a creative approach to problem solving and lateral thinking, smart mobility, choice of effective methods of investigation, self-criticism and self-control.

After-graduates of the Universities receive research knowledge and skills, and develop their own need to practice. So, they will provide scientific nature of their work, explaining phenomena and processes, defining logical connections between phenomena, drafted with the help of scientific research methods. The teacher should have the research competence and continuously develop it, not only himself, but also in the system of postgraduate education.

Key words: competence, paradigm of education, research competence of teachers, research activity, research skills.